

ČIRO TRUHELKA — NJEGOV ŽIVOT I RAD

(u povodu 10-godišnjice njegove smrti)*

Jaroslav Šidak

Rodio se 2. II. 1865 u Osijeku: otac mu je bio podrijetlom Čeh, a zanimanjem učitelj. Pošto je u rodnom mjestu svršio »Katoličku pučku učionu« s njemačkim nastavnim jezikom, polazio je ondje niže razrede gimnazije i 1878 nastavio nauke u Zagrebu. Već u mladosti zavolio je slikanje i tehničke struke, pa je želio, da se posveti slikarstvu ili kojem srodnom tehničkom zanimanju. Skučene materijalne prilike odlučile su o njegovu upisu na filozofiju, gdje je 1882—1885 učio arheologiju i povijest umjetnosti. Osim I. Kršnjavoga slušao je predavanja N. Nodila, Vj. Klaića, F. Markovića i F. Maixnera. Kršnjavi ga je kao studenta učinio pristavom na Umjetno-obrtnom muzeju, kojemu je tada bio ravnatelj, a uskoro i nastavnikom na Obrtnoj školi, gdje je predavao francuski jezik i nauku o stilovima. Godine 1885 doktorirao je s disertacijom o Meduliću, koja je prije toga izašla u Glasniku društva umjetnosti. Kako je Kršnjavom pomagao urediti Strossmayerovu galeriju slika, sastavio je u to vrijeme njezin katalog (1885). Na prijedlog Kršnjavoga imenovan je 1886 prvim kustosom Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sa zadaćom, da izvrši potrebne predradnje za njegovo otvorenje (1888). Truhelka je od početka upravljao etnografskom, srednjovjekovnom i prehistorijskom zbirkom (uz prekid od 1892—1898), a radio je i na zbirci bosanskih i južnoslavenskih novaca. Isprva se, štaviše, morao brinuti za sve zbirke, koje nisu imale stručnjaka, pa je radio i na prirodoslovnoj, a do dolaska C. Patscha (1895) i na rimskoj. Kao kustos uredio je bosanske paviljone na izložbama u Budimpešti (1896), Bruxellesu (1897) i Parizu (1900). Godine 1905 naslijedio je K. Hörmanna, jednog od pokretača i prvog ravnatelja muzeja, i uz to preuzeo uređivanje muzejskoga Glasnika (do 1920). Njegovom je zaslugom muzej dobio nove zgrade (1913), u kojima se i danas nalazi. Pošto je 1922 bio umirovljen, živio je u Osijeku. Godine 1926 izabran je za redovitog profesora arheologije i povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Skoplju, na kojem je položaju bio 1931 ponovo umirovljen. Posljednje godine života proveo je u Zagrebu, gdje je i umro 18. IX. 1942.

Kad je Truhelka, s tek navršenom 21. godinom, došao u Sarajevo, u kojem će zatim proživjeti gotovo četiri desetljeća, Herceg-Bosna je, još uvijek neistražena i neproučena, značila pravu riznicu za svakoga, koji je bio željan novih saznanja. U njezinu je tlu počivala bogata baština dalekih vremena, a njezinu površini, koju je pokrila sirova priroda i u čijim se naseljima odvijao život svoje vrste, utisnuli su prošli vijekovi najrazličitije tragove. To je obilje privlačilo živi duh mladog učenjaka, davalo mu mnoge pobude i poticalo ga na

* Od Truhelkine smrti 1942 do danas nije se pojavio ni jedan prilog, u kojem bi bio kritički osvjetljen njegov plodan i mnogostran rad, a napose njegov prinos razvoju naše historiografije. Zbog toga je redakcija smatrala korisnim, da u povodu 10-godišnjice Truhelkine smrti donese ovaj prilog, koji je trebalo da — uz neke druge nekrologe — izađe u poslijeratnom Vjesniku državnog arhiva u Zagrebu, ali koji je ostao u rukopisu, jer je Vjesnik prestao izlaziti s knjigom XI (1945, str. 254, ur. dr. J. Matasović).

rad, ali ga i odvodilo s jednog područja na drugo i tako sprečavalo, da svoju pažnju i radinost usmjeri u jednom određenom pravcu. To je rasipanje njegova znanstvenog interesa pojačala i muzejska služba: kroz godine je uređivao različite zbirke i — kako sam kaže — »silom prilika u neku ruku postao polihistor, koji se morao uputiti u različne heterogene struke«. U svojoj mnogostranoj djelatnosti toliko je toga otkrivao i zasnivao, da se u svojim Usponenama s pravom nazvao pionir.

To vrijedi u prvom redu za područje prehistorije: na njemu je doduše radio do 1914, ali je ono dalo glavno obilježje upravo razdoblju do 1908, u kom je objelodanio najvažnije rasprave s toga područja i kad u njegovu opsežnom opusu uopće pretežu takvi prilozi. Potaknut nekim »kopačem blaga«, on je najprije naišao na prehistorijske ostatke u neposrednom susjedstvu Sarajeva, ali već 1888—1890 iskapa ilirske grobove i gradine na Glasincu: to mu 1889 donosi priznanje antropološkoga kongresa u Beču i uskoro zatim prvo članstvo u stranom znanstvenom društvu. Jednako je značajan njegov rad na otkapanju sojeničarskog naselja u Donjoj Dolini (1898—1904), a s vremenom su pridošla i druga otkrića.

Uporedo s tim radom Truhelka istražuje do 1895 rimske i starokršćanske spomenike, a rezultate potonjih istraživanja izlaže u djelu *Die christlichen Denkmäler Bosniens und der Herzegovina* (Rim 1895). Do 1906 ulaže mnogo truda i u skupljanje etnografske građe, pa 1894 daje raspravu *Tetoviranje katolika u Bosni i Hercegovini*, a 1901 opširan prikaz narodnog života u zborniku *Oesterreichisch-ungarische Monarchie* (svezak: Bosnien und Hercegovina). Iskapanja na Glasincu potakla su ga, da teškoće oko rješavanja ilirskog problema olakša sebi učenjem albanskog jezika. Taj je trud, međutim, urodio plodom na drugom području: poslije prvog pokušaja 1897 Truhelka je 1905/6 objelodanio dvije knjige *Arnautskih priča*, a — prema njegovu svjedočanstvu — ostavio je još mnogo takve neobrađene građe. Od svoga dolaska u Sarajevo nastojao je da nauči i turski jezik, ali je uspio samo toliko, da je s vremenom mogao razumjeti pravne spomenike, kojima je kasnije obraćao najviše pažnje. U prvom razdoblju, u kojem je napisao preko stotinjak većih i manjih priloga, on još nije pristupio upoznavanju prošlosti Herceg-Bosne pod osmanlijskom vlašću.

Osim prehistorijskih istraživanja Truhelka je do 1908 s najviše mara otkrivao tragove života i kulture u srednjovjekovnoj Bosni, a okušao se i u historiografiji. Otkapajući 1886 temelje starog samostana u Olovu, upoznao se sa stećcima. Ti su spomenici već otprije privlačili pažnju pojedinaca: L. Zore dao je ozbiljan prilog objašnjenju njihove ornamentike (Bosanski grobovi, Program dubrovačke gimnazije 1880—81), a V. Vuletić-Vukasović počeo je 1885 s iznošenjem građe (u *Viestniku hrv. arh. društva* i u splitskom *Bulletinu*). Sredstva rada bila su tada još oskudna: građa se sastojala od opisivanja spomenika i precrtavanja natpisa i ukrasa. Godine 1887/8 okupaciona je vlast dala popisati nadgrobne spomenike, čime je tek omogućila njihovo sustavnije proučavanje. Truhelka se isprva služio dotadašnjim načinom rada, ali je uskoro pronašao novi način otiskivanja »s pomoću nekoliko ljepilom povezanih slojeva bugačice, od kojih su se onda pravili sadreni otisci« (*Novi postupak pri snimanju natpisa*, 1891). Građa, koju je otada predavao javnosti (napose *Die bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters*, *Wissenschaftliche Mittheilungen*

III, 1895), postala je tako mnogo pouzdanijom, ali nije još pružila jamstvo za pravilno čitanje natpisa. Njezinu upotrebu otežčava i danas činjenica, što je Truhelka katkad morao i sam mijenjati prvotno čitanje (u slučaju natpisa Vlatka Vlađevića čak tri puta između 1891 i 1914), ili su to učinili drugi (na pr. Jireček u slučaju važnog natpisa iz Veličana još iste godine 1892). Unatoč nesumnjivim zaslugama Truhelke, današnje potrebe nauke zahtijevaju da se snimanje stećaka i natpisa provede tehnički savršenijim načinom; u njihovu pak proučavanju potrebna je uska suradnja arheologa odnosno povjesničara umjetnosti s filologom i historičarom. Kritičko izdanje natpisa, zajedno s faksimilima, i danas je neophodno nužno, unatoč zbirci Lj. Stojanovića, koji je, uostalom, preštampano čitanja Truhelke i njegovih suradnika.

Od 1890, kad je u sarajevskom »Vakitu« objavio članak *Das Bogumilentum und seine Denkmäler*, Truhelka je do pred smrt imao više prilika da u cijelosti prikaže i ocijeni rezultate svojih istraživanja na tom području. Premda je po svom poznavanju građe i stručnoj spremi bio za to najpozvaniji, nije uspio da tu građu pregledno obuhvati i utvrdi njezinu problematiku. Bio je do kraja uvjeren, da »statistika stećaka po kotarima daje sliku... posve kongruentnu s onom što nam je i povijest razprostiranja bogumilstva prikazuje u Bosni« (*Sredovječni spomenici bosanske Hrvatske*, 1942), te je smatrao opravdanim, da ih nazove »patarenskima«. Nije pritom uzeo u obzir činjenicu, koju je istakao V. Skarić, da se jezgra njihove oblasti ne nalazi u središnjoj Bosni, gdje je »crkva bosanska« nastala, nego u Hercegovini s njezinim 300 nekropola i 22 tisuće stećaka, a ti su krajevi došli pod vlast Bosne tek u toku XIV. stoljeća. U pitanje o podrijetlu stećaka i njihova ornamentalnog ukrasa nije dublje ulazio niti se u posljednjim prikazima osvrnuo na različita i plodna mišljenja o tome. Premda je danas vezivanje stećaka uz neku dualističku »bosansku herezu« odbačeno, oni nesumnjivo daju jako obilježje srednjovjekovnoj Bosni, pa ih je i sam Truhelka već 1891 opravdano nazvao »starobosanskim mramorovima«.

Natpisi na stećcima nisu doduše brojni, ali u nekima od njih ima dragocjenih podataka za kulturnu i političku povijest. Truhelka ih je i u tom pogledu pokušao proučiti, ali njegovi zaključci pokazuju mnoge nedostatke (značajno je, na pr., njegovo tumačenje natpisa gosta Mišljena u Puhovcu ili nastojanje, da natpis vlastelina Vlatka Vlađevića pripíše dostojanstveniku »crkve bosanske«, koga je pogrešno smatrao istovjetnim s krstjaninom Vlatkom dubrovačkih zapisa). Istu sudbinu doživjela su i tumačenja nekih drugih važnijih natpisa. Njegovo datiranje Kulinove ploče (1898) osniva se na pretpostavci o banovu tobožnjem odricanju hereze (1203). Historijski dokazi, kojima je pobijao vjerodostojnost natpisa hercega Stjepana u Goraždi (1889), govore naprotiv u prilog natpisu: preostaje dakle samo paleografski prigovor, ali taj i danas zaslužuje ozbiljnu pažnju.

Proučavanje natpisa potaklo je Truhelku, da obradi i pitanje njihova pisma. Već 1889 objavio je raspravu o *Bosančici*. Kako je ovoj pristupio isključivo na osnovi kamenih natpisa te novovjekih rukopisa i tiskanih knjiga, a pritom se ograničio na uže bosansko područje, njegovi se pogledi o tome ne mogu više danas u svemu održati. Polazeći s gledišta, da se zbog zajedničkoga grčkog podrijetla lapidarna bosančica (kasnije je naziva »bosanicom«), uglavnom ne razlikuje od lapidarne ćirilice, smatrao je, da je bosansko kurzivno

pismo »ostalo na istoj osnovi, te se iz lapidarnog pisma organički razvilo« uporedo sa ćirilicom. Pravilne smjernice za rješenje toga pitanja dao je u više prilika M. Rešetar. osobito posljednji put 1935 u djelu Dubrovački zbornik od god. 1520.

Tražeci prehistorijske ostatke i srednjovjekovne stećke, Truhelka je usput, kako sam kaže, proučavao i podore srednjovjekovnih gradova, pa ga je i taj rad uvodio u izrazito historijska razmatranja. Obnavljajući u mislima izgled tvrdih gradova, upoznao je i njihovu prošlost. Godine 1888 prikazao je *Geschichte und Denkwürdigkeiten von Jajce*, što je 1904 ponovo učinio u proširenom obliku, a 1904 objelodanio je »opis najljepših sredovječnih gradova Bosne i Hercegovine« pod naslovom *Naši gradovi*. Osim toga se s uspjehom bavio numizmatikom: nije se zadovoljio opisom i određivanjem pronađenih novaca, nego je nastojao, da im dokuči značenje u historijskom razvoju. Svojim *Slavonskim banovcima* (1897) dao je dobar poticaj daljnjem istraživanju i ulaženju u pitanja našega ekonomskog razvoja u srednjem vijeku, a njihovu pojavu znao do neke mjere povezati sa zbivanjem cijeloga jednog odsjeka hrvatske povijesti. Pišući o dotad najvećem *Nalazu bosanskih novaca obretnom kod Ribiča* (1905), on nije samo utvrdio, da se njime bitno mijenjaju dotadašnji nazori, nego je u razvoju bosanskog novčarstva uočio neku pravilnost, kojoj je našao objašnjenje u odnosu bosanskih vladara prema ekonomskoj i finansijskoj politici Dubrovčana. Bio je to kod nas prvi pokušaj, da se dublje uroni u historijsko zbivanje i barem u jednom pogledu upozna ovisnost političkog razvoja o ekonomskom.

Smisao za upoznavanje unutrašnjih prilika, koje u mijeni političkih događaja tvore njihovu trajniju podlogu. Truhelka je zasvjedočio već 1901 raspravom *Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka*. Nije doduše trebalo da krči put nepoznatim područjem; učinili su to već K. Jireček i E. Lilek. Prvi je 1879 otvorio nove vidike raspravom o trgovini i rudarstvu u Bosni, a u malo poznatom prinosu »Bosna i Hercegovina za sredovjeku« (Časopis Musea Král. Českého LIII) prvi je put dao zaokruženu sliku unutrašnjeg života u srednjovjekovnoj Bosni. Lilek je deset godina kasnije, s dobrim poznavanjem izvora i literature, objelodanio opširnu raspravu »Iz društvenog ustrojstva Bosne-Hercegovine u srednjem vijeku« (Izviješće Velike gimn. u Sarajevu 1888—89 i 1889—90). Čini se, da se Truhelka nije obazirao na rezultate svojih prethodnika, a nije to učinio ni s novijim priložima, kada je svoju raspravu preradio za Napretkovu Povijest Bosne i Hercegovine (1942). Osnovna pitanja o društvenim odnosima, o kojima sačuvana građa tako malo govori, ostala su, međutim, još uvijek otvorena.

Doba osmanlijske vlasti Truhelka je do 1908 ostavljao po strani. Zadovoljio se samo izdavanjem nekih rukopisa, od kojih su najznatniji bili odlomci iz ljetopisa fra Nikole Lašvanina (1889). Pošto je J. Jelenić 1914/5 izdao potpun tekst ovog ljetopisa (Glasnik zem. muzeja XXVI—XXVII), Truhelkino je izdanje postalo time suvišno.

U prvom je razdoblju Truhelka bio poglavito arheolog, ali je svojim širokim interesom zahvatio različita područja i sve se više priklanjao historijskom radu. Odlučan poticaj dalo mu je u tom pravcu prijateljstvo s mađarskim historičarom L. Thallóczyem, koji mu je predložio, da — prema riječima Truhelke — zajednički pristupe »predradnjama za izdanje što potpunijeg

diplomataru Bosne i da se što prije pribere potrebni arhivski materijal«. Truhelka je preuzeo brigu za rad u dalmatinskim arhivima, a Thallóczy u arhivima Monarhije, Italije i drugih zemalja. Tako je Truhelka 1907 počeo u dubrovačkom arhivu proučavati građu od XIV. st. do 1526. i kao što prethodnom razdoblju daju glavno obilježje njegovi prehistorijski radovi, razdoblje od 1908 do 1919 ispunjeno je ponajviše rezultatima arhivskih studija u Dubrovniku. Još 1912 otkapa doduše gradinu nad vrelom Rame, a 1915 grobnicu tepčije Batala, ali unatoč tome ulazi sve više u bosansku povijest srednjeg i novog vijeka. Ukoliko obrađuje historijske teme, čini to uvijek u vezi s arhivskom građom, koja mu dolazi pod ruku. Postavljenu zadaću nije izvršio; »osta mi samo nada — kaže u Uspomenama — da će se mlađi učenjački naraštaj prihvatiti posla, koji nama nije bilo suđeno dovršiti.« Gdje je ostala građa, koju je tada skupio, nije rekao, a dvojbeno je, može li se ona naći u »zbirci dokumenata za povijest Bosne i susjednih zemalja«, koju je predložio za otkup Srpskoj akademiji nauka. Prema referatima J. Tomića i V. Čorovića (Godišnjak 38, 1929), ova zbirka sastoji od nekih 300 dokumenata (od toga 9 originala), većinom neobjelodanjenih, ali s mnogo pogrešaka u mjesnim i osobnim imenima. Posljedica je to nesustavnog rada, a prijepisi, prema Čoroviću, nisu ni pisani rukom Truhelke. Tomić je od sveukupnih 1006 strana izlučio kao »dobre dokumente« svega 287 strana, a Čorović je napose istakao, da su akta iz arhiva u Zadru »dragocjena dopuna« glavnim spisima mletačkog arhiva.

Već 1908 Truhelka je u muzejskom Glasniku objelodanio isključivo radove u vezi s dubrovačkim arhivalijama, ali je znanost osobito zadužio 1911 zbirkom *Tursko-slovenskih spomenika dubrovačke arhive* i *Testamentom gosta Radina*. Zbirku, u kojoj ima 120 dokumenata iz vremena od 1430 do 1542, pisanih u originalu bosančicom, našao je među ostacima stonskog arhiva. Većina ih dotle nije bila poznata, i tek se s njihovom pomoću mogao osvijetliti onaj odsjek u razvoju srednjovjekovne Bosne, koji je Truhelka nazvao »prijelazom u tursko doba«. On je i sam u razjašnjenjima uz te spomenike obradio njihove podatke, a preglednu sintezu dobitvenih rezultata dao je najbolje u Hrv. enciklopediji s. v. Bosna i Hercegovina. Otkrićem oporuke gosta Radina (u prijepisu) odlučno je utjecao na razvoj t. zv. bogumilskog pitanja u našoj historiografiji. Premda je tim povodom nabacio poneku sretnu misao, na pr. o građanskom obilježju braka u srednjovjekovnih Bošnjana (1942 povezuje ga s rimskim konubijem!), on je svojim zaključcima skrenuo rješavanje toga pitanja s pravog puta, koji je donekle i sam naslutio. Napose je znanost opteretio zabludom o tobožnjem braku gosta Radina i tako nepovoljno utjecao na spoznaju o redovničkom značaju »krstjana«. U vezi s Radinovom oporukom objelodanio je i dragocjenu građu o sudbini njegove ostavštine i trgovini s »patarenskim« robljem u Bosni potkraj XIV. st. (*Još o testamentu gosta Radina i patarenima*, 1913). Vrijedan prinos upoznavanju »prelaznog« razdoblja dao je u raspravi *Konavoski rat* (1917), koju je također izradio na osnovi dokumenata iz dubrovačkog arhiva. Ni tu nije znao izbjeći pre naglo i samovoljno zaključivanje, ali je na osnovi građe pravilno ocijenio značenje toga lokalnog sukoba (1430—33). Utvrdio je, da je »za vrijeme konavoskog rata uhvatio turski upliv u Bosni čvrsta korijena kao nikad prije« i da je njegovom posljedicom bila, među ostalim, turska zaštita nad Dubrovnikom (1430). Na doba »prijelaza« odnosi se i prilog *Dubrovačke*

vijesti o godini 1463 (1910), koji omogućava bolje razumijevanje prilika u vrijeme propasti Bosne te dopunjuje podatke Račkoga (Starine VI, 1874).

Drugo razdoblje Truhelkine znanstvene djelatnosti obilježava, dakle, sve veće zanimanje za osmanlijsku vladavinu u Bosni, pa je u to doba i dao glavne prinose njezinu upoznavanju. Nije slučajna pojava, da je uporedio s Tursko-slovenskim spomenicima napose proučavao agrarne prilike u Bosni pod Turcima. Raspravom *Die geschichtliche Grundlage der bosnischen Agrarfrage* (1911, hrv. 1915) dao je svoj prilog rješavanju osnovnoga društvenog problema u tadašnjoj Bosni. U uznemireno doba oko aneksije 1908, kada su se političke, društvene i nacionalne opreke u Bosni vrlo zaoštrile, on ih je u sarajevskom »Hrvatskom dnevniku« pokušao da objasni na takav način, koji je bio dalek od svakoga, historijski i nacionalno, ispravnog stanovišta. Ti su njegovi članci, bez oznake pisca, izašli zatim kao brošura pod naslovom »Hrvatska Bosna« (1907). Dosljedan svojim pogledima, on se i u agrarnom pitanju, koje je poslije aneksije postajalo sve aktuelnije, založio za interes muslimanskih zemljišnih posjednika. U bečkoj »Reichspost« osudio je (anonimno) težnju »masa, željnih tuđe imovine, čitluka i begluka muslimanskih aga i begova«, a u raspravi o agrarnom pitanju tragao je za historijskim opravdanjem ugroženih i preživjelih društvenih odnosa.

Međutim, u toj raspravi iznio je mnoge značajne podatke o agrarnim odnosima pod Turcima, uglavnom na osnovi izvorne rukopisne građe. Time je, uz Tursko-slovenske spomenike, bacio novo svijetlo na proces islamizacije u Herceg-Bosni i tako tek omogućio pravilnu ocjenu osmanlijske vladavine. Polazeći s gledišta — koje je danas već odbačeno kao netočno — da tursko zakonodavstvo nije poznavalo kmetstva, pokušao je njegovu pojavu objasniti starijim podrijetlom, ali se zbog oskudice vrela domišljao, da na području Dubrovačke republike u XIV. i XV. st. »ostadoše starobosanske agrarne institucije u krijeposti«. Premda je ondje kmetski odnos postao kupnjom Stona 1555 javno-pravan, ustvrdio je, da je »davanje kmetskoga danka privatno-pravni odnošaj između vlastelina i kmeta«. Takvim ga je, po njegovu mišljenju, smatralo i tursko zakonodavstvo, ali je društvenom zbiljom, koja je s vremenom prošla kroz različite mijene, bilo prisiljeno, da joj se na svoj način prilagodi. Truhelka nije to zakonodavstvo prikazao u njegovu razvoju, nego je pretpostavio, da se ono od XIV.—XIX. st. nije uopće mijenjalo. Međutim, kmetski odnosi u Bosni prije okupacije nisu bili pojava svojstvena samo tom vilajetu: oni su, uz neke posebne crte, bili rezultat općenitoga društvenog razvoja u evropskoj Turskoj od kraja XVII. stoljeća dalje. U neposrednoj je vezi s ovom Truhelkinom raspravom i njegovo izdanje *Staroga turskog zakonika za Bosnu iz 1540* (1916).

Osim iznošenja nove građe Truhelka je na osnovi dubrovačkih arhivalija uspio da oživi lik *Gazi Husref-bega, njegov život i njegova doba* (1912). S pomoću podataka iz domaćih izvora i francuskih izvještaja ispričao je zatim s kroničarskom opširnošću udio Bošnjaka u Karađorđevu ustanku (*Bošnjaci i prvi srpski ustanak*, 1917), ali pravi historijski rad nije time dao: nedostajao mu je prije svega onaj znanstveni pogled, koji umije razlikovati bitno od nebitnoga. U manjem prilogu o *Isabegu, bratu hercega Stefana* (1917), još jednom je poslije 1911 nastojao, da osnivača Sarajeva dovede u usku rodbinsku vezu s hercegom Stjepanom i vojvodom Petrom Pavlovićem; nema sumnje, da je Isabeg postao »Hranušićem« samo zbog lošega čitanja riječi *craisnicus*

(1440—1465 bio je krajišnik odnosno vojvoda Zapadnih strana). Svojim *Pabircima iz jednog jajačkog sidžila* (1918) upozorio je najzad na vrijednost sudskih spisa za upoznavanje prilika u Bosni pod Turcima. Ukoliko su se pojedinci kasnije koristili podacima iz tih izvora, ponovo su zasvjedočili potrebu, da se što prije počne sa sustavnim izdavanjem bosanskih sidžila.

S omanjim numizmatičkim prilogom Truhelka je 1919 zaključio svoju suradnju u muzejskom Glasniku, a 1922 ostavio kao 57-godišnjak i sam muzej. U posljednjih dvadeset godina života objelodanio je razmjerno malo radova, a pogotovu malo znanstvenih priloga; to se zacijelo dade objasniti promjenom u životnim prilikama. Nadovezujući na nekadašnja iskapanja u Donjoj Dolini, on je 1930 dao dvije rasprave: *Sojenice kao ishodište pontifikata te Larizam i krsna slava*. Kad je 1911 naišao u oporuci gosta Radina na spomen njegova krsnog imena, nazvao je taj običaj bez razloga patarenskim; 1917 postupao je tako i sa šišanim kumstvom. Poslije različitih radova, napose rasprave V. Skarića o »Postanku krsnog imena« (1920), Truhelka je s mnogo erudicije nastojao, da s novim dokazima potkrijepi mišljenje o vezi krsne slave s kultom Lara ili predaka. Zaključio je, da je slava »kršćanski oblik latinskog kulta Lara, koji je s maloazijskim iseljenicima ilirske narodnosti došao u Italiju, odakle rimskim utjecajem opet na Balkan, gdje se je na povoljnom ilirskom supstratu snažno razvio i nasuprot kristijanizaciji i slaviziranju zemlje do danas sačuvao«. Uza sve to čini se, da Skarićeva opažanja zahvaćaju dublje u to pitanje, upućujući ispod navlake različitih kulturnih utjecaja na društvene preduvjete.

Iz srednjovjekovne Bosne Truhelka je u tom razdoblju dao svega dva priloga s novim pogledima: *Kolijevka i groblje prvih Kotromanića* (1933) i *Bosanska narodna (patarenska) crkva* (1942). Slučajna istovjetnost imena slavonskog Kučeva (u lat. spomenicima S. Maria de Gotho) s pridjevkom Goto, koji se u jednoj dubrovačkoj instrukciji (1432) daje osnivaču dinastije Kotromanića, dostaje mu, da kolijevku te dinastije stavi u spomenuto mjesto. Historijski pak utvrđenog i neposrednog začetnika dinastije, bana Prijezdu, koji se posljednji put spominje 1287, poistovjećuje s legendarnim Kotromanom, a njegovo ime, nimalo rijetko među južnim Slavenima, smatra nadimkom za pridošlicu. Uzmu li se u obzir i mnoge pogreške u historijskim podacima, misao o podrijetlu Kotromanića iz požeškog kraja — koju neki razlozi dopuštaju — nije tom raspravom ništa dobila. Groblje prvih Kotromanića traži Truhelka u glasovitom stečku i t. zv. obelisku iz Donje Zgošće: prema dekorativnim elementima ne smatra prvi mlađim od XIII. st., a potvrdu za to nalazi u jedva čitljivom natpisu obeliska, koji je poslije mnogo godina s naporom odgonetnuo. Međutim, njegovo je čitanje vrlo dvojbeno, a riječi »Stjepan ban bosanski« ne mogu se ni u kom slučaju odnositi na bana Prijezdu. Najvjerojatnijim ostaje, dakle, još uvijek mišljenje, da se radi o Stjepanu II. († 1353).

Pisac je ovih redaka još 1937 konstatirao, da samo zbog nedovoljne kritičnosti nije Truhelka mogao napisati monografiju o »bogumilskom problemu« i da o njemu nema još ni tada nikakva izrađena pogleda. Posljednji njegovi radovi iz 1942 potvrđuju to usprkos njegovu nastojanju, da dođe do cjelovitog pogleda uzimajući u obzir i neke nove rezultate. Odbijanje koncepcije Račkoga izviralog je doduše iz njegova dotadašnjeg rada na tom pitanju: već 1911 zaključio je, da bosanska crkva »nije bila ni u kakvoj organičkoj svezi sa bugarskim bogumilstvom« i da dogmatička razlika u odnosu prema zapadnoj crkvi »nije

bila baš tako ogromna«. Jedan izraz u Radinovoj oporuci dostajao mu je da postanak »crkve bosanske« dovede u neposrednu vezu sa sv. Pavlom i njegovim učenicom Titom. Razvijajući dalje tu misao, on je 1942 ustvrdio, da se »crkva bosanska« još u ranom srednjem vijeku sticajem prilika »razvila u zasebnu narodnu crkvu, kao nekoć jermenska, koptička ili abesinska, koje su ostale katoličke, ali su tečajem vremena poprimile neke običaje i obrede, po kojima se razlikuju od ostalih katoličkih crkava«. Značajno je, da je u istoj raspravi postavio još dvije tvrdnje o postanku samostalne »crkve bosanske«: 1. da se 1102 (»pacta conventa«!) odijelila od svoje pramatice, kao i sama zemlja, i napokon se »prozvala bosanskom narodnom crkvom«, razvijajući se dalje »posve novim smjerom«, i 2. da je negdje poslije 1239, kada je katolički bosanski biskup prešao u Đakovo, Bosna bila »upravo primorana, da izgradi samostalnu crkvenu organizaciju, predstavljenu u bosanskoj narodnoj crkvi, koju od sele i istočna i zapadna crkva smatraju heretičkom...« Premda je i ovom prilikom odlučno pobijao optužbu zbog dualističke hereze, pridržao je ime patarena za vjernike »crkve bosanske«, izvodeći ga, kao i Petranović (1867), od riječi patar = pater (redovnik), iako se tome mišljenju protivi dubrovačka građa. Poneki se put i tada služi nazivom bogumil te tvrdi, da bosansko patarenstvo »odbacuje ne samo slike i kipove, nego i neke kršćanske simbole« (Sredovječni spomenici bosanske Hrvatske, 1942). Truhelka, bez sumnje, nije do kraja bio načistu s pitanjem »crkve bosanske«, ali je u prilogu koji joj je posvetio, dao — uz više očitih pogrešaka — i nekoliko dobrih opažanja.*

U posljednjem razdoblju svoga rada objelodanio je opširniji prikaz *Starokršćanske arheologije* (1931), pri čem je posebnu pažnju posvetio našim krajevima. U knjizi *Studije o podrijetlu* (1941) sakupio je — osim dva izuzetka — neke već prije objelodanjene priloge. *Uspomene jednog pionira* (1942), kojima se donekle poslužio pisac ovog prikaza, u mnogom su pogledu zanimljive, ali im često nedostaje kronološka okosnica, a zacijelo sadržavaju tek manji dio onoga, što je njihov autor imao da kaže. Napokon je Truhelka pri kraju života trebao da surađuje i u djelima enciklopedijskog značaja (Poljska enciklopedija i Słownik Starożytności słowiańskich), ali se ta suradnja ograničila na priloge iz prehistorije u Hrv. enciklopediji; ovu je građu u cijelosti i dovršio. Njegova kći Agata tvrdi u svom nekrologu, da je on »najintenzivnije radio ove posljednje dvije godine«, ali podataka o njegovoj ostavštini nije tom prilikom dala. Prikaz Truhelkina rada ne bi se mogao smatrati potpunim, ako se ne spomenu i njegova književna nastojanja (legenda Djevojački grob, 1922; legenda o crkvi u Olovu i komedija Harun-al-Rašid u Glavnjači, u rukopisu).

Bibliografiju svojih radova Truhelka je sam objelodanio u Glasniku zem. muzeja XXXIII—XXXIV, 1921/2; usp. također R. Zaplata, Pregled sadržaja Glasnika zemaljskog muzeja od 1889 do 1937 (isto L, 1938, i pos.). i A. Truhelka u Časopisu za hrvatsku poviest I. 1—2, 1943.

* O Truhelkinu prikazu »crkve bosanske« u Napretkovoju Povijesti B. i H. usp. moj prilog »Oko pitanja crkve bosanske i bogumilstva«, HZ III, 1950.

HISTORIJSKI
ZBORNIK

GOD. V.

1952

BROJ 1—2

HISTORIJSKI ZBORNIK ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Uređuje Redakcioni odbor: Oleg Mandić, Jakša Ravlić i Jaroslav Šidak (glavni i odgovorni urednik). Rukopisi i časopisi za razmjenu šalju se na adresu: Historijski seminar, Filozofski fakultet, Zagreb, Trg Maršala Tita 14.
Narudžbe za Historijski zbornik prima »Školska knjiga«, Zagreb, Ilica 28.

SADRŽAJ

	Strana
BOGO GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenu Hrvata	1— 56
LJUBO KARAMAN, O potrebi povezivanja rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara u proučavanju ranosrednjovjekovnog perioda sjeverne Hrvatske	57— 62
NIKOLA ŽIC, O podrijetlu stanovništva u gradu Izoli u Istri	63— 70
VLADIMIR MOŠIN, Prepiska ruskog samozvanca Ivana Timoške Akundinova s Dubrovnikom g. 1648.	71— 84
PAVEL SUYER, »Posao Milošiansko-Gajanski« pred gradskim magistratom	85—101
JAROSLAV ŠIDAK, Ćiro Truhelka — njegov život i rad	103—110

OCJENE I PRIKAZI

Marijan Horvat, Oporuka priora Petra. (LJ. KARAMAN)	111—117
Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 283, 1951. (J. LUČIĆ)	117—121
Ferdo Čulinović, Seljačke bune u Hrvatskoj. (J. ŠIDAK—B. SUČEVIĆ)	121—130
O nekim pitanjima društvenog uređenja Hrvatske u srednjem vijeku. (O. MANDIĆ)	131—138
Boško Desnica, Istorija kotarskih uskoka. (B. SUČEVIĆ)	138—145
Miscellanea I, izdanje Drž. arhiva u Zadru. (J. LUČIĆ)	145—148
Турски документи за македонската историја. (K. BASTAIĆ)	149—152
Р. И. ВИПНЕР, Возникновение христианской литературы. (O. MANDIĆ)	152—158

ČASOPISI

Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, N. S. II-VI. (S. M. TRALJIĆ)	159—165
Istorisko-pravni zbornik II, 3—4. (M. HORVAT)	165—169
Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, N. S. I, 1949. (B. STULLI)	169—176
Historische Zeitschrift, Bd. 171, 172, 1951. (M. GROSS)	176—182

(Nastavak na 3. strani omota)